

ŁUKASZ JĘDRZEJSKI

<https://orcid.org/0000-0002-2632-9117>

*Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Maria Curie-Skłodowska University*

Archiwum osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza jako źródło do badań historii kobiet. Przypadek korespondencji z Agnieszką Osiecką – rozważania wstępne¹

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja wyimku archiwum osobistego Krzysztofa Teodora Toeplitza na przykładzie korespondencji listownej prowadzonej z Agnieszką Osiecką. Archiwum osobiste K.T. Toeplitza stanowi unikatowy zbiór korespondencji prywatnej prowadzonej przez publicystę w okresie PRL aż do jego śmierci. Jest odzwierciedleniem stosunków prywatnych panujących między przedstawicielami ówczesnej elity intelektualnej Polski. W korespondencji widoczne są odniesienia do życia prywatnego adresata listów.

Słowa kluczowe: Krzysztof Teodor Toeplitz, Archiwum Osobiste Toeplitza, Agnieszka Osiecka, listy, Polska Rzeczpospolita Ludowa

¹ Publikacja przygotowana/dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki. Jest wynikiem udziału w projekcie „Ośrodek Badań Historii Kobiet – kontynuacja II”.

**KRZYSZTOF TEODOR TOEPLITZ'S PERSONAL ARCHIVE
AS A SOURCE FOR RESEARCH ON WOMEN'S HISTORY.
THE CASE OF CORRESPONDENCE WITH AGNIESZKA OSIECKA –
PRELIMINARY CONSIDERATIONS**

Abstract

The aim of this article is to present an excerpt from the personal archive of Krzysztof Teodor Toeplitz using the example of letter correspondence with Agnieszka Osiecka. The personal archive of Krzysztof Teodor Toeplitz is a unique collection of private correspondence kept by the publicist during the period of the Polish People's Republic until his death. It is a reflection of the private relations between representatives of Poland's intellectual elite of that time. The correspondence contains references to the private life of the recipient of the letters.

Keywords: Krzysztof Teodor Toeplitz, Topelitz Personal Archive, Agnieszka Osiecka, letters, Polish People's Republic

Uwagi wstępne

List jako forma wypowiedzi otwartej, w tradycji badań nad komunikowaniem społecznym na przestrzeni dziejów był przeciwstawiany literaturze, funkcjonował w obszarze retoryki traktowanej co najmniej jako odmiana literatury użytkowej. Listy popularne od wieku XVIII w. kolejnych wiekach traciły na znaczeniu. Spowodowane to było rozwojem publicystyki prasowej. Prasa społeczna i polityczna miała szerszy krąg odbiorców, również wyraźniej rezonowała w komunikacji społecznej i politycznej².

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja wyimku archiwum osobistego Krzysztofa Teodora Toeplitza³ na przykładzie

² Iwona Hofman, „List jako forma komunikacji myśli politycznej”, w: Ewa Maj, Eleonora Kirwiel, Ewelina Podgajna (red.), *Myśl polityczna w społeczeństwie informacyjnym*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 2015), 559.

³ Krzysztof Teodor Toeplitz urodził się 28 stycznia 1933 r. w Otrębusach. Pochodził z zamożnej, zasymilowanej rodziny żydowskiej, wśród której członków byli cukrownicy, kupcy, a także włoski bankier i pionier polskiego przemysłu chemicznego. Dzieje zamożnego rodu o sympatiach socjalistycznych K.T. Toeplitz opisał w książce *Rodzina Toeplitzów* (2004). Toeplitz w 1955 r. ukończył historię sztuki na Uniwersytecie Warszawskim, wcześniej – w 1947 r. – zadebiutował jako krytyk filmowy. Był redaktorem czasopism „Po prostu” (1949–1952), „Nowa Kultura” (1952–1959), w kolejnych latach był związany z „Przeglądem Kulturalnym” i warszawską „Kulturą” (1965–1969). W latach 1969–1975 był redaktorem naczelnym tygodnika „Szpilki”. Przez długie lata pod pseudonimem KTT publikował

korespondencji listowej prowadzonej z Agnieszką Osiecką⁴. Problematyka odnosząca się do ego-dokumentalistyki w naukach społecznych jest dość dobrze spenetrowana. Badania na wspomniany temat prowadzili: medioznawcy, politolodzy, historycy, socjologowie,

felietony w tygodniku „Polityka”. Na początku lat 90. pracował w dzienniku „Nowa Europa”, od 1994 r. w tygodniku „Wiadomości Kulturalne”. W latach 1955–1958 i od 1981 do początku lat 90. był kierownikiem literackim Zespołu Filmowego „Kadr”, wykładał też na PWST i w łódzkiej „Filmówce”. Działał także jako scenarzysta filmowy. Najślawniejszymi serialami, do których współtworzył (razem z Jerzym Gruzą) scenariusz, były *Czterdziestolatek* i *Czterdziestolatek 20 lat później*. Inne filmy, do których Toeplitz napisał scenariusze, to m.in. *Pan Anatol szuka miliona* (1959, reż. J. Rybkowski), *Pan Dodek* (1971, reż. J. Łomnicki), *Dzięcioł* (1971), *Czterdziestolatek* (1974–1976, reż. J. Gruza), *Motylem jestem, czyli romans czterdziestolatka* (1976, reż. J. Gruza), *Gorączka* (1981, reż. A. Holland), *Miłość ci wszystko wybaczy* (1982, reż. J. Rzeszewski), *Sława i chwała* (1997, reż. K. Kutz). Toeplitz działał jako krytyk filmowy, publicysta, felietonista, prozaik. Wydał ponad 30 książek, w tym powieści i szkice, np. *Kino dla wszystkich* (1964), *Mieszkańcy masowej wyobraźni* (1970), *Kultura w stylu blue jeans* (1975), *Z deszczu pod rynnę* (1993) i *Najkrótsze stulecie* (2000). Jako jeden z pierwszych publicystów w Polsce zajmował się kulturą popularną, mass mediami, był autorem pierwszej polskiej książki o komiksie (*Sztuka komiksu*, 1985). Ostatnią jego książką był *Tytoniowy Szlak, czyli szkic z historii obyczaju, gdy palono tytoń* (2009). Toeplitz w latach Solidarności był jednym z nielicznych znanych publicystów, którzy opowiedzieli się po stronie władzy. W 1989 r. uczestniczył w obradach Okrągłego Stołu w podzespolu ds. środków masowego przekazu. W ostatnich latach życia pisywał w „Przeglądzie” i w „Trybunie”. Piotr Szumlewicz, *Niezbędnik ateisty*, (Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2010), 6.

⁴ Agnieszka Osiecka – urodziła się 9 października 1936 r. w Warszawie. Pierwsze lata dzieciństwa spędziła w Zakopanem, gdzie w popularnej restauracji Watra koncertowała jej ojciec. Po wojnie rodzina Osieckich zamieszkała na Saskiej Kępie w prawobrzeżnej dzielnicy Warszawy. Niewielkie mieszkanie przy ul. Dąbrowieckiej 25 stało się dla poetki ulubionym miejscem pracy na całe życie. Choć przebywała okresami w domu w Falenicy, w willi na Żoliborzu czy na Manhattanie, to jednak najważniejsze utwory powstawały przy biurku w mieszkaniu na Saskiej Kępie. Osiecka studiowała na Uniwersytecie Warszawskim na Wydziale Dziennikarskim (1952–1956) oraz w Wyższej Szkole Teatralnej i Filmowej w Łodzi (1957–1961), uzyskując dyplom reżysera za etiudę filmową *Słoń*. Jak sama przyznawała, zdolności organizacyjne i umiejętności kierowania dużymi grupami ludzi nie były jej najsilniejszą stroną, dlatego porzuciła reżyserię i zajęła się pisaniem. Podczas studiów rozpoczęła współpracę z prasą, publikowała reportaże i eseje. W roku 1954 r. związała się ze Studenckim Teatrem Satyryków (STS), pisząc dla nich teksty piosenek – liryczne, niepozbawione jednak akcentów społecznych. Była członkiem rady artystycznej STS-u, napisała dla tej sceny 166 tekstów. W Polskim Radiu zadebiutowała w 1962 r. piosenką *Mój pierwszy bal* w wykonaniu Kaliny Jędrusiak i do muzyki Franciszki Leszczyńskiej. Wcześniej jej teksty wykorzystywano w radiowym Teatryku Małych Form „Zwierciadło”, redagowanym przez Jarosława Abramowa-Newerlego. Swój pierwszy wielki sukces odniosła na Festiwalu Polskiej Piosenki w Opolu w 1963 r., otrzymując nagrodę indywidualną za *Piosenkę o okularnikach*. W Polskim Radiu Osiecka prowadziła Radiowe Studio Piosenki. Tam poznała wielu muzyków i kompozytorów. W ciągu 7 lat działalności zespół nagrał i przedstawił w programach Polskiego Radia ponad 500 jej piosenek, wprowadzając na profesjonalne estrady późniejsze gwiazdy: Ewę Demarczyk, Marylę Rodowicz, Łucję Prus, Wojciecha Młynarskiego, Skaldów i Alibabki, Marka Grechutę. Pisała też sztuki teatralne. Pierwszą z nich – przygotowaną z myślą o zawodowej scenie – *Niech no tylko zakwitną jabłonie* – wystawił Teatr Ateneum, z którym była związana

psychologowie⁵. Interesujące badania z zakresu ego-dokumentalistyki polskich środowisk emigracyjnych prowadzone są również w Instytucie Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa UMCS w Lublinie pod kierunkiem Iwony Hofman⁶. Należy nadmienić, że bogata korespondencja prowadzona przez Agnieszkę Osiecką z jej znajomymi, przyjaciółmi, partnerami dotychczas nie doczekała się w większości opublikowania drukiem. Wyjątek w tym względzie może stanowić pozycja pt. *Agnieszki Osieckiej i Jeremiego Przybory listy na wyczerpanym papierze* w opracowaniu redakcyjnym i opatrzona posłowiem Magdy Umer⁷.

Cezury badawcze przyjęte do analizy korespondencji między Agnieszką Osiecką a Krzysztofem Teodorem Toeplitzem obejmowały lata 1969–1984. Przyjęta datacja była determinowana zachowaną w archiwum osobistym Toeplitza korespondencją z Osiecką.

Uwagę badawczą warto było skupić na następujących kwestiach: (1) jakie cechy charakterystyczne posiada archiwum osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza, (2) jakie wyróżniki gatunkowe

przez wiele następnych lat. Wygrała konkurs ogłoszony przez koncern Coca-Cola hasłem: „Coca-cola to jest to!”. Muzykę do jej piosenek komponowali wybitni twórcy powojennej muzyki rozrywkowej: Seweryn Krajewski, Adam Sławiński, Krzysztof Komeda, Zygmunt Konieczny. Do swoich ulubionych wykonawców zaliczała Kalinę Jędrusik, Marylę Rodowicz, Magdę Umer, Seweryna Krajewskiego, Krystynę Jandę, Skaldów. Zmarła 7 marca 1997 r. w Warszawie. Zbigniew Wilski (red.), *Słownik biograficzny teatru polskiego*, t. 2: 1900–1980, (Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1994), 522; Karolina Felberg, *Agnieszka Osiecka – dzienniki 1945–1950*, (Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka, 2013), 238.

⁵ Zob. Philippe Lejeune, *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, przeł. Wincenty Grajewski (et al.), (Kraków: Wydawnictwo Universitas, 2007), passim; Agnieszka Nęcka, *Emigracje intymne. O współczesnych polskich narracjach autobiograficznych*, (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013), passim; Waldemar Chorażyczewski, Arvydas Pacevicius, Stanisław Roszak (red.), *Egodokumenty. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*, (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015), passim; Justyna Zajko-Czochańska, Urszula Sokołowska, „Listy czytelniczek do «Kobiety i Życia» i «Przyjaciółki» jako źródło do badań życia codziennego PRL”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiety*, t. 2(9), 2020, passim.

⁶ Zob. Iwona Hofman, Justyna Maguś, Ewelina Górka (współpraca), *Redaktor 20 lat bez „Kultury”*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 2020), passim; Włodzimierz Bolecki, Sylwia Błażejczak-Mucha, Rafał Habielski, Iwona Hofman, Andrzej Stanisław Kowalczyk, Maciej Nowak, Małgorzata Ptaszińska, Aleksandra Siwek, Alicja Szałagan (red.), *Gustaw Herling-Grudziński, Korespondencja, vol. 2*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2019), passim; Rafał Habielski, Iwona Hofman (red.), *„Kultura” teka redakcyjna*, Kraków–Paryż–Lublin: Instytut Książki–Instytut Literacki–Pracownia Badań nad Instytutem Literackim w Paryżu UMCS, 2020), passim; Iwona Hofman (red.), *Korespondencja 1970–2000. Jerzy Giedroyc, Leopold Unger, wybór, opracowanie i wstęp*, (Paryż–Kraków–Warszawa: Instytut Literacki Kultura–Instytut Książki, 2016), passim.

⁷ Magda Umer (red.), *Agnieszki Osieckiej i Jeremiego Przybory listy na wyczerpanym papierze*, (Warszawa: Wydawnictwo Agora, 2010), passim.

można odnaleźć w korespondencji między Toeplitzem a Osiecką, (3) jakie wątki tematyczne poruszane były w korespondencji osobistej.

Dobór i obsługa narzędzi pomiarowych, użytecznych dla sporządzenia artykułu, były zdeterminowane charakterem dyscypliny nauki o komunikacji społecznej i mediach i jej badań, zjawisk i procesów komunikacyjnych. Przedmiotem eksploracji były listy osobiste rozumiane jako komunikaty społeczne między dwoma osobami. Analiza listów jako specyficznych elementów biografii bohaterów korespondencji determinowała zastosowanie w badaniach teorii paktu autobiograficznego autorstwa Philippe'a Lejeune'a. Zgodnie z ustaleniami poczynionymi przez Lejeune'a list osobisty należy rozpatrywać przez pryzmat czterech następujących kryteriów: (1) forma językowa, w której zawierają się takie elementy jak opowieść, proza, (2) temat poruszający sprawy związane z losami jednostek i historiami osobowości, (3) sytuacja autora pokazująca rzeczywiste nazwisko autora, który często występuje w listach w roli narratora i głównego bohatera. Jego poczynania są udokumentowane przez złożenie podpisu, (4) podpis, który jest wiążącym znakiem paktu autobiograficznego⁸. W artykule zastosowano metodę analizy zawartości treści. Analiza dotyczyła zawartości prywatnej korespondencji Toeplitza i Osieckiej. Szczególna uwaga zwrócona była na specyfikę metajęzyka używanego przez twórców korespondencji. Metoda była spożytkowana, aby scharakteryzować specyficzne idiolekty językowe zawarte w przekazie komunikacyjnym zawartym w listach do opisu obrazu ówczesnej rzeczywistości społecznej. Kryterium klasyfikacyjnym analizy były przekazy pisemne formułowane w listach. Analiza treści zawartych w archiwum realizowana była na podstawie wypowiedzi Agnieszki Osieckiej⁹.

Przy opracowywaniu artykułu wykorzystano głównie materiały źródłowe w postaci korespondencji osobistej. Ponadto w procedurze badawczej przydatne stały się artykuły prasowe. Dla dopełnienia wywodu spożytkowano szereg opracowań naukowych z zakresu nauk o komunikacji społecznej i mediach. Biografistyki, językoznawstwa, historii, nauk o polityce i administracji.

⁸ Philippe Lejeune, *Wariacje na temat pewnego paktu*, VIII.

⁹ Walery Pisarek, *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, (Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008), 245–249; idem, *O mediach i języku*, (Kraków: Universitas, 2007), 47–63; Małgorzata Lisowska-Magdżiarz, *Analiza tekstu w dyskursie medialnym*, (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006), passim.

Archiwum osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza

Archiwum osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza zostało przekazane w sierpniu 2022 r. przez wdowę po publicyście Bożenę Toeplitz prof. dr hab. Iwonie Hofman – dyrektorce Instytutu Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Na mocy porozumienia zawartego z wdową po Krzysztofie Teodorze Toeplitzu prof. Iwona Hofman sprawuje opiekę nad powierzonym jej archiwum. Bezcenne archiwalia pozyskane od Bożeny Toeplitz stanowią unikatowy zbiór listów, zaproszeń, pism urzędowych, okolicznościowych adresów, pocztówek, fotografii. Archiwalia mają zróżnicowany charakter. Są wśród nich listy pisane odręcznie, na maszynie bądź komputerze. W archiwum osobistym Toeplitza znajdują się listy od najważniejszych przedstawicieli elity intelektualnej w Polsce i za granicą. Byli to między innymi: Lech Wałęsa, Aleksander Kwaśniewski, Wojciech Jaruzelski, Marek Borowski, Leszek Miller, Jerzy Urban, Jerzy Duda-Gracz, Daniel Passent, Andrzej Wajda, Krystyna Zachwatowicz, Leopold Tyrmand, Ewa Łętowska i wielu innych¹⁰.

Jedną z ważnych pod względem formalnym części archiwum jest zachowana korespondencja od Agnieszki Osieckiej. Zbiór poddany eksploracji badawczej stanowi jedna fotografia Agnieszki Osieckiej z odręczną wiadomością kierowaną do Toeplitza, osiem listów (rękopisów) i jeden odręcznie napisany tekst piosenki dedykowany specjalnie Toeplitzowi. Jak wspomniano, datacja listów jest różnorodna i obejmuje lata 1969–1984. Należy nadmienić, że w czasie analizy archiwum uwidoczniła się nieregularność korespondencji między Osiecką a Toeplitzem. Wart odnotowania jest fakt, że korespondencja Osieckiej z Toeplitzem na kartach przygotowanego artykułu zostanie pierwszy raz zaprezentowana w szerszym obiegu naukowym.

Ciekawą pod względem źródłowym częścią archiwum jest mała fotografia Osieckiej z młodości, przedstawiająca ją z rozwianymi włosami. Poetka, jakby przeczuwając, że w bliżej nieokreślonej przyszłości jej korespondencja z Toeplitzem zostanie opublikowana, a treść listów ukaże się drukiem, na odwrocie fotografii napisała krótką dykteryjkę: „Krzysztofie! Włosy mi stanęły na głowie (verte),

¹⁰ Archiwum Osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza, zbiór rękopisów, dalej AOKTT.

gdy mi Mickiewicz powiedział, które wiadomości z naszych listów chce publikować. Czy nie stracisz Pan do mnie szacunku? Ale co tam w naszej dzielnicy szczyńscia¹¹ mało a piwa dużo! A. Osiecka”¹².

Interesującym listem Osieckiej do Toeplitza jest korespondencja datowana na 19.06.1969 r. List został napisany nad jeziorem Wigry. Jego treść uwidacznia swoistego rodzaju „zakręt” życiowy Osieckiej związany z otrzymaniem wiadomości o śmierci Marka Hłaski. Analizując treść wspomnianego listu, warto w tym miejscu powołać się na ustalenia teoretyczne poczynione przez Stefanię Skwarczyńską, która twierdziła, że list stanowi zawsze formę wypowiedzi pisemnej skierowanej do określonego odbiorcy/adresata. Pod względem genologicznym list zawiera w sobie funkcję informującą i zarazem nakłaniającą do zajęcia określonego stanowiska. Listy jako wypowiedzi intymne mają charakter prywatny mogący mieć formy wypowiedzi dialogowych lub monologowych¹³. Osiecka we wspomnianym liście kreśliła obraz i mechanizmy zmiany pokoleniowej¹⁴, pisząc:

Drogi Krzysiu! Siedzę na wakacjach wśród kolorowych łąk nad Wigrami. Tu mnie dopadła wiadomość o śmierci Marka [Hłaski – przypomina Ł.J.], a wkrótce potem przyszło mi na myśl, że do Ciebie napiszę. ... Oto stało się tak, że śmierć zabrała z naszego pokolenia ludzi najbardziej bezkompromisowych Cybula [Zbigniewa Cybulskiego – Ł.J.], Komedę, Munka, a teraz Marka. To byli romantycy z AK-owskimi popiołami we włosach i październikowymi ogryzkami w kieszeni¹⁵. Nie wiem jak Ty ale ja sobie zupełnie nie

¹¹ Została zachowana oryginalna pisownia.

¹² AOKTT, Fotografia Agnieszki Osieckiej, b.p.

¹³ Stefania Skwarczyńska, *Teoria listu*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006), 53–56.

¹⁴ Ze szkicu sztafety pokoleń nakreślonego w liście przez Osiecką wylania się następująca definicja pokolenia: „Jest to pojęcie socjologiczne obejmujące grupy wiekowe, które różnią się postawami, poglądami, uznawanymi wartościami, sposobem życia itd. Różnice te wynikają z odmiennych doświadczeń życiowych, niekiedy przybierają one formy konfliktów międzypokoleniowych”.

¹⁵ Krzysztof Teodor Toeplitz we wstępie do wydania *Szpetnych czterdziestoltnich* w następujących słowach opisywał zmiany pokoleniowe w rozumieniu Agnieszki Osieckiej: „Agnieszka Osiecka wie również, że każde pokolenie, niezależnie od wieku, który właśnie przeżywa, zachowuje w pamięci jakiś fragment swojej autobiografii i biografii zbiorowej swojego pokolenia, który uważa za piękny. Są to czasy, które się pamięta, które się przeżywało najpełniej, w których na naszych wewnętrznych zegarach najwyższy był poziom nadziei. Zwłaszcza Polska, szarpana różnymi zmianami historii, wydaje się krajem, którego mieszkańców łatwo jest podzielić na grupy, skupione wokół takich właśnie punktów i dat nadziei. Pokolenie wojny, konspiracji, powstania, pokolenie odbudowy, pokolenie polskiego Października 1956, pokolenie pierwszej Solidarności i tak dalej” , Agnieszka Osiecka, *Szpetni czterdziestoltni*, słowo

wyobrażam tych ludzi w czasach trzeźwości, które przyszyły wkrótce po tamtych czasach. ... Zresztą ci ludzie już za życia nie umieli się przystosować do nowych czasów-stąd woda. Nie umieli wygłaszać tekstów „W końcu wiem na jakim świecie żyje”. „W końcu jedziemy na tym samym wózku”, „W końcu trzeba pracować” etc.¹⁶

Osiecka w przywołanym powyżej fragmencie korespondencji kreśliła obrazy formowania się przeszłości środowisk ideowych skupionych wokół ówczesnej elity intelektualnej. Formowanie się takich środowisk może pojawić się tylko wtedy, gdy istnieją ku temu sprzyjające okoliczności wewnętrzne i zewnętrzne. Zmarłych przyjaciół poetka opisywała jako jednostki wybitne, utalentowane, zdolne ująć marzenia, pragnienia i aspiracje swojego pokolenia w ideały i wizje społeczne i przewartościować całą sferę kulturową i jednostki. Swoje zadania mieli spełniać na ogół w warunkach konfliktogennych, ponieważ konflikt jest naturalnym podłożem do powstawania nowych idei i wartości, a wszelkie idee mogą narodzić się w warunkach zakwestionowania starych¹⁷. Interesujące ustalenia dotyczące zmiany społecznej poczynił nestor polskiej socjologii Kazimierz Kelles-Krauz. Twierdził, że: „Ideały, którymi wszelki ruch reformacyjny pragnie zastąpić istniejące normy społeczne, podobne są zawsze do norm z bardziej lub mniej odległej przeszłości”¹⁸.

Z konstatacji Osieckiej zawartych w powyższym liście należy wysnuć wniosek, iż młodzi uczestnicy życia społecznego kształtują własny sposób postrzegania świata oraz rządzących nim praw, pozostając w kręgu działania poglądów i koncepcji swych mentorów. Dopiero stopniowo, pod wpływem uwarunkowań sytuacyjnych oraz nowych wyzwań cywilizacyjno-kulturowych, weryfikują aprobowaną dotąd siatkę pojęciową, przedstawiając z reguły nowy sposób interpretacji pożądaných celów politycznych oraz narzędzi

wprowadzenia – Krzysztof Teodor Toeplitz, (Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka, 2008), 1.

¹⁶ AOKTT, *Wigry 19. VI. 1969*, 1.

¹⁷ Michał Śliwa, „Pokoleniowe wyobrażenia ideowe Polaków w XX i XXI wieku”, w: Magdalena Mikołajczyk, Agata Tasak (red.), *Pokoleniowy potencjał polityki*, (Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2021), 26–27. Więcej na temat koncepcji wędrówki idei w czasie i przestrzeni autorstwa Ludwika Krzywickiego zob. Łukasz Jędrzejski, „Wędrówka idei» w koncepcjach Ludwika Krzywickiego – przypadek idei niepodległości Polski”, *Myśl Ludowa*, t. 4(13), 2013, 49–64.

¹⁸ Kazimierz Kelles-Krauz, *Pisma wybrane*, t. 1, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1962), 250; Wiesław Bińkowski, *Kazimierz Kelles-Krauz: życie i dzieło*, (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969), 246 i n.

koniecznych do ich urzeczywistnienia, a także kształtując własny styl myślenia o przyszłości społeczeństwa państwa¹⁹.

Ciekawym listem Osieckiej do Toeplitza jest korespondencja z 1970 r. Osiecka opisuje w nim społeczny odbiór fragmentów reportażu Krzysztofa Kąkolewskiego stanowiącego kanwę jego późniejszej książki wydanej w 1972 r. pod tytułem *Jak umierają nieśmiertelni*²⁰. Osiecka w zatroskanym tonie pisała:

Drogi Krzysiu, W momencie kiedy czytałam artykuł Krzysia Kąkolewskiego, nawet nie przyszło mi na myśl, że będzie on miał taki tragiczny wpływ na moje życie! Otóż okazało się, że ludzie przyjęli go strasznie! Zaczęło się od tego, że jakaś kobieta na schodach zobaczyła mnie idącą z brodatym mężczyzną. Kobieta przeżegnała się i zaczęła uciekać! ... Potem posypały się na mnie inwektywy i impertynencje. Moja Matka musiała przerwać urlop bo co chwila rzucały się na nią baby z przykrymi uwagami i złośliwościami. ... Potem jakiś staruszek napisał do mnie długi list, w którym jest mowa o tym, że dotąd byłam dla niego „czystą, polską dziewczyną”, a teraz odkąd wie w jakim szambie byłam umaczana to „rzuca mnie” jako słuchacz i czytelnik²¹.

W powyższym fragmencie korespondencji uwidoczniły się bardzo wyraźnie wątki związane z życiem prywatnym poetki. W korespondencji dla odbiorców komunikatów widoczny był ład przyczynowo-skutkowy w jej życiu. Interesującą kwestią były również wątki jej funkcjonowania w trzech wymiarach: biologicznym, duchowym i społecznym. Poetka w sposób emocjonalny odwzorowała w korespondencji interakcje społeczne i kulturowe, z jakimi musiała się mierzyć po opublikowaniu tekstu autorstwa Kąkolewskiego.

W korespondencji osobistej między Osiecką a Toeplitzem ujawniał się również sposób spędzania wolnego czasu przez elity

¹⁹ Michał Strzelecki, *Między idealizmem, kontestacją i konformizmem. Pokoleniowe aspekty polskiego myślenia o państwie przełomie XX i XXI wieku*, w: Magdalena Mikołajczyk, Agata Tasak (red.), *Pokoleniowy potencjał polityki*, 52–53; idem, *Inteligencji polskiej style myślenia politycznego przypadek PRL*, w: Zbigniew Karpus, Grzegorz Radomski, Michał Strzelecki (red.), *W kręgu historii, politologii i edukacji. Studia i szkice dedykowane Profesorowi Witoldowi Wojdyłe*, (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012), 770–771.

²⁰ Krzysztof Kąkolewski, *Jak umierają nieśmiertelni*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Iskry, 1972), passim. Książka stanowi zbiór reportaży i zalicza się do klasyki polskiego reportażu. Przedstawia barwny obraz życia peerelowskiej „złotej” młodzieży lat 60. Oprócz głównych bohaterów, Romana Polańskiego i Wojciecha Frykowskiego, na kartach książki przewijają się Marek Hłasko, Krzysztof Komeda, Bogumił Kobiela, Agnieszka Osiecka.

²¹ AOKTT, *Warszawa*, 31. VII. 1970, 1.

intelektualne w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Przywoływał on na myśl funkcjonowanie krakowskiej cyganerii. Podczas pobytu w Nowym Sączu pisała:

Krzysiu miły! Ściskam Was z Nowego Sącza! Tu jest przepiękny hotel Beskid, gdzie mówią „dziękuję” i w ogóle jest fajnie. Ale Sącz bez Ciebie jest tylko Sączem. Nie pomaga alkohol i tytoń, choć od rana co nieco sączę, wesoła jestem mimo to. Krzysiu ... Dostałam wezwanie na zebranie „Szpilek”²²... oczywiście przyjdę! ... Ojoj. Nie mogę już więcej o sobie, bo mnie zafrasowała rozmowa w knajpie obok (siedzę w knajpie i jem piwo na obiad). Obok bankietuje towarzystwo z dziećmi. Jedna mała (8 lat) panienka mówi do mamy: Jeżeli mam dwóję to tylko przez ciebie! Albo E ty! Bo Ty mnie źle wychowałaś! ... Całuję Was Agnieszka²³.

W przytoczonym fragmencie listu ujawnia się zamiłowanie Osieckiej do nadużywania alkoholu²⁴. Jej choroba alkoholowa postępowała powoli i była związana przede wszystkim z jej życiem towarzyskim. Liczne zabawy w gronie przyjaciół obfitowały w nadmierne ilości wysokoprocentowych trunków. Z czasem poetka traciła umiejętność samokontroli nad wyniszczającym ją nałogiem, wskutek czego była w stanie permanentnego podchmienia²⁵. W drugiej części listu opisała kłótnię pewnej rodziny w knajpie, w której autorka listu

²² „Szpilki” – polskie ilustrowane czasopismo satyryczne, założone w grudniu 1935 r. przez Zbigniewa Mitznera (jednocześnie pierwszego redaktora naczelnego), Eryka Lipińskiego i Zenona Wasilewskiego. Programowo związane ze środowiskiem lewicy (przed II wojną światową ośmieszało obóz sanacyjny, a po niej przeciwników ustroju komunistycznego). Wydawane w Warszawie z wyjątkiem lat 1945–1947, kiedy siedzibą redakcji była Łódź. Siedziba redakcji znajdowała się na placu Trzech Krzyży 16. W latach 1950–1953 wydawało *Bibliotekę Szpilek*, a w latach 1955–1958 *Kalendarz Szpilek*, później patronowało okazjonalnym publikacjom książkowym (np. antologii *Coś nam zostało z tych lat z Wydawnictw Artystycznych i Filmowych* w 1965) czy firmowało kolekcję kartek pocztowych koncernu „Ruch” (1973). Podobnie jak wiele innych tytułów prasowych, zostało zawieszona na kilka miesięcy po wprowadzeniu stanu wojennego, zaś w 1990 r. po raz pierwszy przestało się ukazywać. W 1992 r. próbował reaktywować je Marek Przybylik (od lutego do kwietnia ukazało się 13 numerów tego czasopisma). Dwie próby reaktywacji zakończyły się niepowodzeniem i w 1994 r. zostały zawieszona. Krzysztof Teodor Toeplitz pełnił funkcję redaktora naczelnego „Szpilek” w latach 1969–1975, ²³ Sebastian Frąckiewicz, *80 lat temu powstało czasopismo satyryczne „Szpilki”*, *Polityka*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/ludzieistyle/1645178,1,80-lat-temu-powstalo-czasopismo-satyryczne-szpilki.read> [dostęp: 14.09.2023].

²³ AOKTT, *Nowy Sącz 3.III 1971*, 1–2.

²⁴ Barwny życiorys Osieckiej od zawsze przysłała jej choroba alkoholowa. Przez wiele lat tajemnicą poliszynela było uzależnienie poetki od alkoholu. Przemysław Megger, *Poetyckie zwitkaczenie. Językowy obraz alkoholu w liryce Agnieszki Osieckiej*, (Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2021), 35.

²⁵ Ibidem, 36.

spożywała alkohol. W liście objawia się konsekwentnie kreowana przez poetkę i jej otoczenie legenda mówiąca o obserwowaniu przez Osiecką ludzi i dziwnych sytuacji w jej otoczeniu stanowiących natchnienie do pisania wierszy i listów do swoich znajomych²⁶.

W podobnym tonie napisany jest list Osieckiej do Toeplitza podczas wakacji spędzonych w Krzyżach na Mazurach w 1977 r. Poetka w sobie tylko właściwym i oryginalnym krotochwilnym tonie odwzorowała pobyt na Mazurach grupki młodych ludzi, którzy zapragnęli poświęcić swoją łódkę. Pisała:

Jakaś grupa ludzi przyjechała tu wielkim, błękitnym żaglowcem, czy właściwie żaglówką i postanowili ją poświęcić. Sprowadzili Księdza i kupili butelkę szampana. I w kanale nieopodal plaży zrobili sobie jakąś tam swoją uroczystość. Ich sprawa! Okazało się jednak, że plażowiczów to okropnie rozśmieszyło. Zaczęli ich komentować i pokazywać palcami. A potem te komentarze! „Ciekawe ile księżunio bierze?”, „Ale jaka jest taksa?”, „Myślę, że seta”²⁷.

W przytoczonym fragmencie listu Osiecka snuje opowieść o swoim świecie, ludziach, miejscach, wydarzeniach, jakie zaszły w jej życiu. Agnieszka Osiecka była szczególnie ciekawa ludzi. W prywatnej korespondencji lubiła portretować różne osoby i sytuacje, których była świadkiem. Umiała słuchać i obserwować, czego w kolejnych latach dała wyraz w poezji, prozie artystycznej i publikowanych wspomnieniach i wywiadach²⁸.

Z korespondencji między Toeplitzem i Osiecką wyłania się obraz dobrze ugruntowanych kontaktów prywatnych. Potwierdzenie tej tezy może stanowić listowne zaproszenie od Osieckiej kierowane do Toeplitza w związku z jej pobylem w Zakopanem na przełomie lat 1972 i 1973. Poetka zachęcała publicystę, pisząc: „Gdybyś chciał się odprężyć w miłym, intymnym, koedukacyjnym gronie – pisz, zgłoś się (zwłaszcza do 8. I. 73, ale i potem) pod adres Zakopane ulica Ubocz 4 p. Witold Dudziak, lub p. Osiecka – koło Kościeliska”²⁹.

²⁶ Grzegorz Sroczyński, *Córeczko, nie ma sprawy. Rozmowa z Agatą Passent o chorobie alkoholowej jej matki Agnieszki Osieckiej*, <https://wyborcza.pl/7,76842,8726115,coreczko-nie-ma-sprawy-rozmowa-z-agata-passent-o-chorobie.html> [dostęp: 14.09.2023].

²⁷ AOKTT, *Krzyże*, 10.08.1977, 1–2.

²⁸ Zob. Agnieszka Osiecka, *Galeria potworów*, (Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka, 2004), passim; eadem, *Rozmowy w tańcu*, (Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka, 2005), passim.

²⁹ AOKTT, *Zakopane 73*, 2.

O wyjątkowej przyjaźni łączącej Osiecką i Toeplitza świadczy również stworzony przez poetkę wiersz pod tytułem *Krzysztofy*. Jak wspominała w *Rozmowach w tańcu*: „U mnie ogromnie jest blisko od serca do papieru”³⁰. Wydaje się, że z powodu przyjaźni i szacunku, jakim Osiecka darzyła Toeplitza, postanowiła zadedykować mu wspomniany wiersz, przemycając w jego treści wątki nawiązujące w mniej lub bardziej luźny sposób do biografii i drogi zawodowej Toeplitza. Poetka pisała:

Krzysztofy

Krzysztofy są grube i duże
w swych dłoniach dzierżą kilofy
a w zębach – różę.
Piszą tęgie strofy Krzysztofy,
Stawiają mosty stale,
Nie nudzą się wcale.
Lecz czasem, gdy księżycowi ćmi się w kwietniowej rodzą się parze
zupełnie niewielkie Krzysie...
Och! Inni są całkowicie od tamtych dużych Krzysztofów!
Na małe chodzą picie,
Na wczasy jeżdżą na Grochów
i wspólnym dzielą się ptysiem
dwa-trzy takie Krzysie.
Do kobiet mają gust
i do malarstwa
Gdzie piękny przechadza się biust,
Tam zaraz Krzysiów garstka.
Swe szyje w krawaty pakują,
a życie w system.
Związują to, rozwiązują...
A wszystko przy ćwiartce czystej!
Ba! W polityczny swar
się łatwo angażują.
Niepomni nocnych mar
chcą wierzyć w to, co żyją.
Przez życie idą z kosą.
To rumbą a to walcem,
Niejedno jeszcze zniosą...
w domyśle Alcasalzer³¹.

³⁰ Agnieszka Osiecka, *Rozmowy*, 98.

³¹ AOKTT, *Krzysztofy*, 1–2.

Podsumowanie

Archiwum osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza stanowi unikatowy zbiór korespondencji prywatnej prowadzonej przez publicystę w okresie PRL aż do jego śmierci. Jest odzwierciedleniem stosunków prywatnych panujących między przedstawicielami ówczesnej elity intelektualnej Polski. W korespondencji widoczne są odniesienia do życia prywatnego adresata listów, lecz nadawcy nie stronili również od komentarzy na temat ówczesnego życia politycznego. Wykazywali też gotowość do proszenia Toeplitza o cenne rady i wskazówki. W niniejszym artykule korespondencja między Toeplitzem i Osiecką pierwszy raz zostanie zaprezentowana w szerszym obiegu naukowym. Dopełniając rozważania o wyróżnikach gatunkowych powyższej korespondencji osobistej, należy wspomnieć, że w listach pisanych przez Osiecką widoczny jest dokumentalny autentyzm. Istotną kwestią jest rola samego narratora w postaci poetki, która w korespondencji z Toeplitzem przybiera najczęściej gawędową i eseistyczną postawę. Analizowana korespondencja pozwoliła na zorientowanie się w relacjach między dwiema osobami: nadawcą i adresatem. Zaprezentowane listy mają charakter monologowy, zawierają treści o charakterze osobistym, a nawet sekretnym. Przedstawiona korespondencja mieści w sobie konwencjonalne składniki epistolografii odzwierciedlającej ducha okresu PRL. Można zaliczyć do nich stosowane w korespondencji normy *savoir-vivre*, etykietę i formuły intytulacyjne. Ważnymi właściwościami listów Agnieszki Osieckiej jest odwaga w ujawnianiu spraw prywatnych, osobistych i sekretnych. W centrum „mikroświata” zawsze znajduje się Osiecka, a jej perspektywa przedstawiana w korespondencji wyznacza ogląd rzeczywistości społecznej, kulturalnej i politycznej. Natomiast możemy domniemywać, że Krzysztof Teodor Toeplitz występuje w roli szanowanego powiernika i doradcy w rozwiązywaniu życiowych dylematów artystki.

Bibliografia

Źródła

Archiwalia

Archiwum Osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza, zbiór rękopisów.

Archiwum Osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza, *Fotografia Agnieszki Osieckiej*.

Archiwum Osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza, *Krzysztofy*.

Archiwum Osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza, *Krzyż*, 10.08.1977.

Archiwum Osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza, *Nowy Sącz*, 3.III.1971.

Archiwum Osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza, *Warszawa*, 31. VII. 1970.

Archiwum Osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza, *Wigry*, 19. VI. 1969.

Archiwum Osobiste Krzysztofa Teodora Toeplitza, *Zakopane*, 73.

Intymistyka

Felberg, Karolina. *Agnieszka Osiecka – dzienniki 1945–1950*, (Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka, 2013).

Kąkolewski, Krzysztof. *Jak umierają nieśmiertelni*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Iskry, 1972).

Osiecka, Agnieszka. *Galeria potworów*, (Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka, 2004).

Osiecka, Agnieszka. *Rozmowy w tańcu*, (Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka, 2005).

Osiecka, Agnieszka. *Szpetni czterdziestoletni*, słowo wprowadzenia – Krzysztof Teodor Toeplitz, (Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka, 2008).

Umer, Magda (red.). *Agnieszki Osieckiej i Jeremiego Przybory listy na wyczerpanym papierze*, (Warszawa: Wydawnictwo Agora, 2010).

Encyklopedie i słowniki

Wilski, Zbigniew (red.). *Słownik biograficzny teatru polskiego, t. 2. 1900–1980*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994).

Źródła internetowe

Frackiewicz, Sebastian. *80 lat temu powstało czasopismo satyryczne „Szpilki”*, Polityka, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/ludzieistyle/1645178,1,80-lat-temu-powstalo-czasopismo-satyryczne-szpilki.read> [dostęp: 14.09.2023].

Sroczyński, Grzegorz. *Córeczko, nie ma sprawy. Rozmowa z Agatą Passent o chorobie alkoholowej jej matki Agnieszki Osieckiej*, <https://wyborcza.pl/7,76842,8726115,coreczko-nie-ma-sprawy-rozmowa-z-agata-passent-o-chorobie.html> [dostęp: 14.09.2023].

Opracowania

- Bińkowski, Wiesław. *Kazimierz Kelles-Krauz: życie i dzieło*, (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969).
- Bolecki, Włodzimierz. Błażejczak-Mucha, Sylwia. Habielski, Rafał. Hofman, Iwona. Kowalczyk, Andrzej Stanisław. Nowak, Maciej. Ptasieńska, Małgorzata. Siwek, Aleksandra. Szałagan, Alicja (red.). *Gustaw Herling-Grudziński. Korespondencja, vol. 2*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2019).
- Chorażyczewski, Waldemar. Pacevicius, Arvydas. Roszak, Stanisław (red.). *Egodokumenty. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*, (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015).
- Habielski, Rafał. Hofman, Iwona (red.). „Kultura”. *Teka redakcyjna*, Kraków–Paryż–Lublin: Instytut Książki–Instytut Literacki–Pracownia Badań nad Instytutem Literackim w Paryżu UMCS, 2020).
- Hofman, Iwona. „List jako forma komunikacji myśli politycznej”, w: Ewa Maj, Eleonora Kirwił, Ewelina Podgajna (red.), *Myśl polityczna w społeczeństwie informacyjnym*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2015), 559–574.
- Hofman, Iwona (red.). *Korespondencja 1970–2000. Jerzy Giedroyc, Leopold Unger*, (Paryż–Kraków–Warszawa: Instytut Literacki Kultura–Instytut Książki, 2016).
- Hofman, Iwona. Maguś, Justyna. Górka, Ewelina (współpraca), *Redaktor 20 lat bez „Kultury”*, (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 2020).
- Jędrzejski, Łukasz. „«Wędrowniacy idei» w koncepcjach Ludwika Krzywickiego – przypadek idei niepodległości Polski”, *Myśl Ludowa*, t. 4(13), 2013, 49–63.
- Kelles-Krauz, Kazimierz. *Pisma wybrane*, t. 1, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1962).

- Lejeune, Philippe. *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, przeł. Wincenty Grajewski (et al.), (Kraków: Wydawnictwo Universitas, 2007).
- Lisowska-Magdziarz, Małgorzata. *Analiza tekstu w dyskursie medialnym*, (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006).
- Megger, Przemysław. *Poetyckie zwitkaczenie. Językowy obraz alkoholu w liryce Agnieszki Osieckiej*, (Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2021).
- Nęcka, Agnieszka. *Emigracje intymne. O współczesnych polskich narracjach autobiograficznych*, (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013).
- Pisarek, Walery. *O mediach i języku*, (Kraków: Universitas, 2007).
- Pisarek, Walery. *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, (Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008).
- Skwarczyńska, Stefania. *Teoria listu*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006).
- Strzelecki, Michał. *Inteligencji polskiej style myślenia politycznego. Przypadek PRL*, w: Zbigniew Karpus, Grzegorz Radomski, Michał Strzelecki (red.), *W kręgu historii, politologii i edukacji. Studia i szkice dedykowane Profesorowi Witoldowi Wojdyle*, (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika: 2012), 765–788.
- Strzelecki, Michał. *Między idealizmem, kontestacją i konformizmem. Pokoleniowe aspekty polskiego myślenia o państwie na przełomie XX i XXI wieku*, w: Magdalena Mikołajczyk, Agata Tasak (red.), *Pokoleniowy potencjał polityki*, (Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2021), 3–15.
- Śliwa, Michał. *Pokoleniowe wyobrażenia ideowe Polaków w XX i XXI wieku*, w: Magdalena Mikołajczyk, Agata Tasak (red.), *Pokoleniowy potencjał polityki*, (Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2021).
- Sumlewicz, Piotr. *Niezbędnik ateisty*, (Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2010).
- Zajko-Czochańska, Justyna. Sokołowska, Urszula. „Listy czytelniczek do «Kobiety i Życia» i «Przyjaciółki» jako źródło do badań życia codziennego PRL”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, t. 2(9), 2020, 94–109.